

Pac, Grzegorz

„Kobiety i świętość w żywotach trzynastowiecznych księżnych polskich”, Maciej Michałski, Poznań 2004 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 96/4, 647-649

2005

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

zebranego w toku wieloletniej, szerokiej i żmudnej kwerendy archiwalnej i bibliotecznej. Po raz pierwszy też ukazuje problem osadnictwa żydowskiego z punktu widzenia urbanistyki (autorzy to znani architekci). W książce ukazana została symbioza osiedli żydowskich ze strukturami miejskimi, dokonywana bądź wewnątrz miasta (kwartaly i ulice żydowskie w obrębie miasta), bądź na jego obrzeżach (funkcjonowanie osadnictwa żydowskiego na przedmieściach i w jurydykach). Ważną część pracy stanowią dziesiątki planów i fotografii zabudowy osiedli żydowskich, ilustrujące sytuację w omawianych ośrodkach z punktu widzenia architektoniczno-przestrzennego. Dla badaczy fenomenu współżycia Żydów z innymi mieszkańcami miast, badaczy problematyki wielowiekowej interakcji gospodarczej i kulturowej rozgrywającej się na terenie ziem dawnej Rzeczypospolitej są to materiały wprost bezcenne. Autorzy dokonali naprawdę imponującego dzieła, gromadząc tak bogatą i wszechstronną dokumentację i prezentując ją czytelnikowi. Wartość książki podnosi świetna oprawa edytorska, za którą należy się wdzięczność także wydawcy.

Maria Bogucka
Polska Akademia Nauk
Instytut Historii

Maciej Michalski, *Kobiety i świętość w żywotach trzynastowiecznych księżnych polskich*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2004, s. 355.

Recenzowana książka wpisuje się w nurt badań nad hagiografią, który zjawisko świętości chce rozpatrywać w powiązaniu z problematyką społeczną. Nurt ten, którego czołowym przedstawicielem jest André Vauchez, widzi w żywotach świętych źródło wyjątkowo dobrze ukazujące religijny klimat epoki, a także pozwalające na analizę zjawisk wykraczających poza sferę religii. Cechą charakterystyczną pracy Macieja Michalskiego jest to, że stara się on analizować problematykę świętości, odwołując się do kategorii *gender*.

Nurt *gender studies* nie ma długiej tradycji, niemniej od lat osiemdziesiątych XX w. obserwować można wielkie nim zainteresowanie, owocujące ogromną liczbą publikacji wprowadzających problematykę płci do refleksji historycznej. Jego niewątpliwą zasługą jest zwrócenie uwagi na tematykę kobiecą przez współczesną historiografię. Istotą metody *gender* jest nie tyle docenianie roli kobiet w historii, ile uwzględnianie w badaniach kategorii płci rozumianej jako zjawisko kulturowe. Wyróżnieniu kategorii *gender*, czyli płci kulturowej (w przeciwieństwie do *sex* czyli płci biologicznej), towarzyszy przekonanie, że sposób postrzegania męskości i kobiecości podlega zmianie na przestrzeni dziejów, a tym samym staje się przedmiotem badania historycznego na równi z innymi zjawiskami kulturowymi.

Praca dzieli się na trzy części. W pierwszej: „Źródła i ich bohaterki” autor rozważa metodologiczne aspekty hagiografii jako źródła historycznego. Zwraca uwagę na konieczność traktowania żywotów świętych jako tekstów literackich i uwzględniania wszystkich trzech ich płaszczyzn: dydaktycznej, faktów historycznych i wreszcie toposów hagiograficznych. Jednocześnie Michalski przedstawia problemy dostrzeżone w badaniach nad hagiografią przez nurt *gender*, jak choćby kwestię relacji między bohaterką żywotu — kobietą a autorem — mężczyzną. Rozważania w tym zakresie prowadzą badacza do wieku zagadnień szczegółowych. Pojawia się pytanie, czy możliwe jest rozróżnienie sposobu, w jaki swoją świętość traktowały kobiety, od tego, jak została ona zaprezentowana przez męskich interpretatorów? Czy sposoby manifestowania świętości były w średniowieczu determinowane płciowo? Czy w tekstach hagiograficznych tej epoki dostrzec możemy podział na świętość męską i kobiecą?

W części pierwszej autor omawia ponadto źródła, które stały się przedmiotem jego zainteresowania, a także przedstawia ich bohaterki: św. Jadwigę śląską, św. Kingę, św. Salomeę i Annę, żonę Henryka Pobożnego. Konfrontuje wiedzę, którą dysponujemy, z nie zawsze przecież wiarygodnymi relacjami zawartymi w żywotach. Wszystkie omawiane postaci świętych łączy związek z duchowością franciszkańską. Łączy je też, rzecz jasna, związek z Polską i dynastią piastowską. Autor podkreśla jednak bardzo mocno, że powiązania te sięgają dalej:

mówi o swoistym dziedziczeniu świętości w środkowoeuropejskim kręgu dworskim. Ów przekaz idei między rodzinami Andechsów, Arpadów, Piastów i częściowo Przemyslidów wiąże się bardzo ściśle z postacią św. Elżbiety węgierskiej, z którą wszystkie polskie święte księżne związane były przez propagowanie jej kultu i — niekiedy bardzo bliskie — pokrewieństwo. Oczywiście w owym dworskim kręgu środkowoeuropejskim dużą rolę odgrywali franciszkanie: bracia mniejsi nie tylko mieli mocną pozycję na wszystkich dworach tej części Europy, ale też byli wytrwałymi propagatorami kultu tak św. Elżbiety, jak i księżnych polskich.

Druga część: „Kobiety i świętość do XIII wieku” jest dość obszernym omówieniem z jednej strony genezy, form i funkcji kultu świętych w chrześcijaństwie od jego początków, z drugiej zaś strony roli i pozycji kobiety w Kościele, zwłaszcza w dobie reformy XI–XIII w. Autor szczególną uwagę zwraca na postaci świętych niewiast i — odwołując się do poglądu, że ich liczba jest ważnym symptomem pozycji kobiety w Kościele, czy szerzej w społeczeństwie — pokazuje, że tak jak lata 650–750 Jane T. Schultenburg nazywa „złotą erą świętych kobiet”¹, tak — po wyraźnym spadku w XI w. — okres od początku wieku XIII do końca XV nazwać można drugą „złotą erą”. Zaznaczyć należy, że jakkolwiek wśród ogólnej liczby świętych w średniowieczu mężczyźni zawsze mieli zdecydowaną przewagę, to — jak wykazał Vauchez na podstawie procesów kanonizacyjnych — wśród świeckich liczba kobiet dorównywała, a niekiedy przewyższała liczbę mężczyzn². Pisząc o reformie Kościoła XI–XIII w., Michalski podkreśla miejsce kobiet w nowych ruchach religijnych: we wspólnotach beginek i w zakonach żebrzących. Szkoda, że skupia się tu na kwestii klarysek, pozostawiając właściwie na marginesie zagadnienie obecności kobiet w bractwach pokutniczych i tercjarskich, czy — szerzej — problem pewnego programu religijnego zaangażowania ludzi świeckich, jaki zaproponowali mendykanci. Ta forma religijności wiąże się przecież jak najściślej z naszymi świętymi księżnymi, których związki z franciszkanami — i to jako osób świeckich właśnie — są w pracy podkreślane.

Analizą samych tekstów żywotów autor zajmuje się w części trzeciej, zatytułowanej „*Vita perfecta* księżnych polskich”. Prezentuje on tezę, której w swym wywodzie z powodzeniem broni, że wszystkie interesujące nas żywoty napisane zostały według schematu dzielącego życie świętych kobiet na pewne zasadnicze etapy. Podpiera się tu koncepcją momentów przełomowych. Zaczyna od przedstawienia okresu dzieciństwa i młodości księżnych, a pierwszym momentem przełomowym jest małżeństwo. Autor analizuje relacje łączące święte z mężami, szczególną uwagę skupiając na kwestii współżycia płciowego. We wszystkich żywotach pojawia się zagadnienie wstrzemięźliwości seksualnej, podejmowanej bądź to okresowo i po śmierci małżonka, bądź przez całe życie. Warto bowiem zaznaczyć, że wśród czterech omawianych par małżeńskich dwie stanowiły małżeństwa białe (Kinga i Bolesław oraz Salomea i Koloman). Zdaniem Dyan Elliot znamy tylko jedenaście przypadków małżeńskiego ślubu dozgonnej czystości w Europie w latach 1100–1500³, rzecz jest więc dość wyjątkowa. Michalski analizuje to zjawisko uwzględniając ówczesne teologiczne debaty na temat małżeństwa — niewiele wcześniej podniesionego przez Kościół do rangi sakramentu — a zwłaszcza na temat znaczenia skonsumowania związku. Te święte wzorce dziewiczych małżeństw były przejawem promowania przez Kościół postrzegania małżeństwa jako związku dusz, niekoniecznie wspartego kontaktami cielesnymi, podczas gdy mentalność świecka za główny cel małżeństwa uważała spłodzenie potomków. W żywotach dostrzec możemy też próbę promowania równości małżonków i podmiotowego traktowania kobiety w małżeństwie, podczas gdy w powszechnym myśleniu to mężczyzna całkowicie decydował o jej losie. Księżne w relacjach z mężami pozostają zawsze stroną aktywną, a niekiedy nie wahają się nawet być nieposłuszne, zwłaszcza gdy chodzi o zachowanie dziewictwa. Co więcej — nasze bohaterki potrafią wpływać na swoich mężów, szczególnie w sprawach religijnych.

Drugim momentem, który autor uznaje za przełomowy w życiu świętych księżnych, jest śmierć męża, która w średniowieczu diametralnie zmieniała sytuację kobiety. Wyjątkiem jest św. Jadwiga, której status zmienił się wcześniej, gdy zamieszkała w trzebnickim klasztorze, śmierć męża była tylko dopełnieniem tej zmiany. Analizując akty ascezy podejmowane przez święte, autor zwraca szczególną uwagę na te elementy pobożności, które noszą specyficznie kobiecy charakter. Za takie należy uznać umartwienie się poprzez ostantacyjną rezygnację z ozdób i bogatych strojów. Pisząc o poście, Michalski podkreśla jego związek z kwitnącym w tych czasach kultem

¹ J. T. Schultenburg, *Female sanctity: Public and private roles, ca. 500–1100*, [w:] *Women and power in the Middle Ages*, red. M. Erler, M. Kowalewski, Athens–London 1988, s. 102–125.

² A. Vauchez, *Sainthood in the later Middle Ages*, tłum. J. Birrel, Cambridge 1997 (oryginał francuski 1988), s. 267–269.

³ D. Elliot, *Spiritual marriage. Sexual abstinence in medieval wedlock*, Princeton 1993, s. 266.

eucharystycznym. Jednocześnie zauważa, że asceza związana z pożywieniem była wówczas domeną kobiet, co wynika — zdaniem badaczy — z tego, że i przygotowywanie pożywienia uchodziło za zajęcie niewieście. Z religijnością kobiecą wiąże się zresztą, zdaniem autora, cała późnośredniowieczna praktyka ascetyczna, odwołująca się do naśladowania cierpiącego fizycznie Chrystusa.

Trzecim momentem przełomowym jest zgon świętej. Śmierć ta jest początkiem nowego życia, początkiem kultu, ale też dowodem świętości, gdyż zawsze towarzyszą jej znaki ukazujące niezwykłość umierającej. Autor przekonuje, że kolejne etapy w życiu świętych księżnych mogą być wzorem dla najważniejszych ról, w jakich znajdowała się kobieta w społeczeństwie średniowiecznym: dla pozycji dziewicy, małżonki i wdowy. Michalski dostrzega też w świętości swego rodzaju sojusznika, pozwalającego kobiecie osiągnąć niezależność. Status świętej stawiał ją ponad podziałami społecznymi i kulturowymi, łamiąc zasady określające miejsce każdej z płci w społeczeństwie.

Książkę „Kobiety i świętość” przyjąć należy z uznaniem, i to aż z trzech powodów. Po pierwsze, jest to bardzo dobra monografia oparta na źródłach hagiograficznych, w których autor chce widzieć nade wszystko świadectwo kultury epoki. Po drugie, jest to doskonały przykład zastosowania popularnej na zachodzie, a w naszej mediewistyce ciągle raczkującej metodologii *gender*, co może być naukowo niezwykle płodne i niech praca Michalskiego będzie tego dowodem. Wprowadzenie do badań kategorii płci kulturowej pozwala bowiem na postawienie nowych pytań i przedstawienie nowych propozycji odpowiedzi. Celem jest jednak poszerzenie perspektyw, a nie deprecjonowanie dotychczasowego dorobku historiografii; żadna zresztą metodologia nie może przecież zastąpić solidnego warsztatu historycznego, którego autorowi „Kobiet i świętości” z pewnością nie brak. Po trzecie wreszcie, z zadowoleniem należy powitać pierwszą monografię traktującą łącznie żywoty trzynastowiecznych księżnych polskich, która dostrzega ich podobieństwo, a źródła ich powstania szuka w tym samym zjawisku kulturowym.

Grzegorz Pac
Uniwersytet Warszawski
Instytut Historyczny

Anna P a n e r, *Luksemburgowie w Czechach. Historia polityczna ziem czeskich w latach 1310–1437*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2004, s. 285.

Jak sugeruje podtytuł, zamierzeniem tej publikacji miało być nie tyle przedstawienie dziejów rodu Luksemburgów, ile raczej historii politycznej ziem czeskich pod rządami tej dynastii. Tego niełatwego zadania podjęła się gdańska mediewistka Anna P a n e r, od lat specjalizująca się w dziejach średniowiecznych Czech, a zwłaszcza ruchu husyckiego.

Już na wstępie autorka zaznacza, że omawiana tutaj książka stanowi pokłosie jej własnego wykładu monograficznego, prowadzonego dla studentów kierunków humanistycznych. Powyższe zastrzeżenie z góry niejako wyjaśnia przyjętą przez autorkę konwencję stylistyczną i metodologiczną. Książka ma bowiem charakter popularnonaukowy i nie jest zbyt obciążona aparatem naukowym, przypisy zaś są ograniczone do niezbędnego minimum. Inna rzecz, iż owe przypisy nie są przypisami *sensu stricto*. Są to bowiem tzw. przypisy objaśniające, które zamiast informacji odnoszących się do cytowanych źródeł bądź opracowań zawierają obszernie niekiedy komentarze, mające zgodnie z intencją autorki ułatwić czytelnikowi percepcję opisywanych wydarzeń. Z metodologicznego punktu widzenia zabieg ten okazał się nie do końca udany. W niektórych fragmentach aż prosi się o klasyczny przypis. Problemu nie jest w stanie rozwiązać nawet obszerna bibliografia, zamieszczona na końcu książki.